

Polla, Belo

**Prínos krasnianskej benediktínskej komunity k hospodárskym,
sociálnym a kultúrnym dejinám východného Slovenska**

Archaeologia historica. 1985, vol. 10, iss. [1], pp. 369-374

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139562>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20241001

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Prínos krasnianskej benediktínskej komunity k hospodárskym, sociálnym a kultúrnym dejinám východného Slovenska

BELO POLLA

Zo spracovanie výsledkov historickoarcheologického výskumu v Krásnej nad Hornádom (v ďalšom Krásna) ukazuje sa, že dejiny Krásnej, ktorá od r. 1976 je spojená s Košicami, úzko spojené od prvej polovice 12. až do 16. storočia s tunajším benediktínskym kláštrom.

Výsledky výskumu v Krásnej nemôžeme hodnotiť a posudzovať osihotene, ale musíme ich zaradiť do kontextu celouhorskeho dejinného vývoja v 11.–12. storočí. Bolo to obdobie, keď cirkev podporovala uhorských kráľov a bohaté zemepanské rody pri upevňovaní feudálnych vzťahov a feudálneho poriadku. Práve preto králi i feudálni zemepáni zakladali nielen fary, ale i kláštory. V nich videli nielen rozširovateľov a upevňovateľov náboženských ideí, ale aj činiteľa, ktorý napomáhal upevňovať feudálny systém, lebo i cirkev i kláštory svojím vlastníctvom pôdy stali sa významnou silou vo feudálnom systéme (Marx–Engels, 1962, s. 251).

Kláštor krasnianskych benediktínov nachádzal sa na vysunutom ostrohu so široko-ďalekou panorámou, s výhľadom na toky dvoch východoslovenských riek: Torusy a Hornádu, na polohe zvanej Breh pri známej historickej ceste spomínanej už r. 1230, ktorá viedla povodím Torusy cez Šariš do Poľska.

Prvá písomná správa vzťahujúca sa na Krásnu, resp. na kláštor v nej je vlastne správa v tzv. Bratislavských análoch, viažuca sa k roku 1143, kedy za vlády kráľa Gejzu II. (1141–1161) jágersky biskup Martyrius (1140–1150) vysvätil krasnianske opátstvo – benediktínsky kláštor s patrocíniom P. Márie (SRH, s. 122).

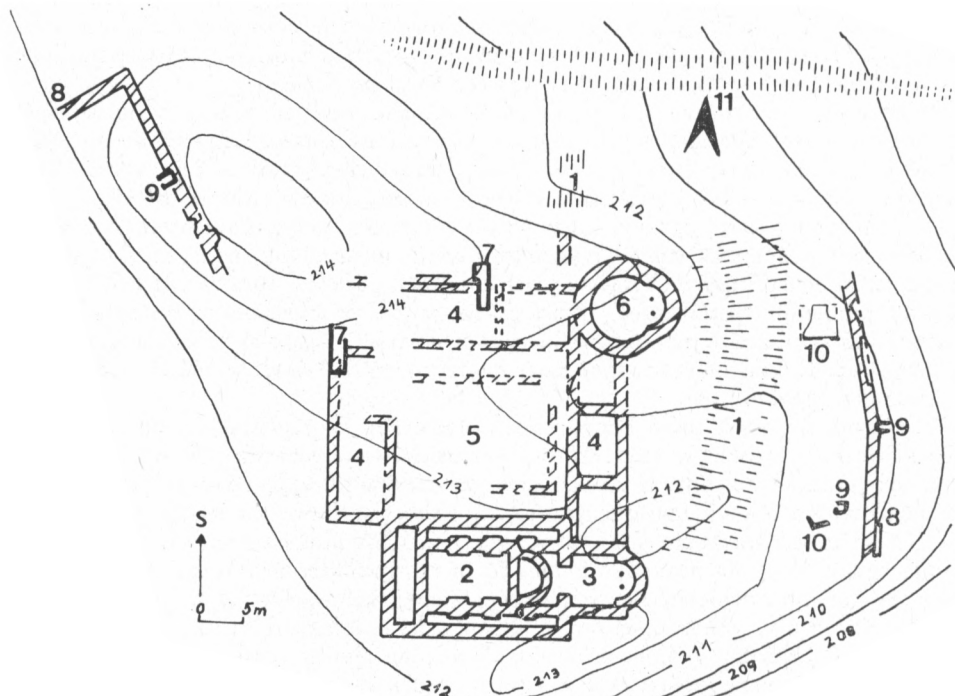
Z uvedenej kusej správy, ktorá je prvým písomným dokumentom k dejinám Krásnej a v podstate k celému východoslovenskému regiónu, nedá sa však presne zistiť, kedy benediktíni do Krásnej prišli a kto ich povolal. Správu z Bratislavských análov preberajú všetci autori, ktorí sa zaoberajú problematikou benediktínov a najstaršími dejinami východného Slovenska (Varsik, 1964, s. 74). Všetci sa zhodujú v tom, že kláštor v Krásnej patrí medzi najstaršie doteraz známe kláštory na východnom Slovensku.

Na otázku, kedy prišli benediktíni do Krásnej, dá sa jednoznačne odpovedať iba to, že to bolo pred r. 1143. Toto je historický fakt, ak správu v Bratislavských análoch považujeme, ako aj považujeme, za vieryhodnú. Je však pravdepodobné, že účinkovanie tejto jednej z najstaršej mnišskej komunity na našom území viaže sa ešte k ich eremitskému spôsobu života a účinkovaniu na tomto území (Kúttnik 1966, s. 131–139). Je pravdepodobné, že tu na východnom Slovensku na prelome 11.–12. storočia doznieval ešte boj starého pohanského s novým kresťanským spôsobom života a že práve opátstvo v Krásnej malo zohrať dôležitú úlohu v hospodárskom, politickom i nábožensko-ideologickom živote celého východného Slovenska. Krasnianske opátstvo s kláštrom stalo sa tu christianizačným centrom celej Košickej doliny a pravdepodobne i ono dalo podnet pre vybudovanie a vzrast stredovekých Košíc, o ktorých ako o „villa“ dozvedáme sa až zo správy r. 1230 (Halaga, 1967, s. 7). Opátstvo v Krásnej malo paralyzovať, ako sme

uviedli a nakoniec aj paralyzovalo vyskytujúce sa a či dožívajúce pohanské kultové návyky, ktoré mohli v tých časoch dožívať vo viacerých obciach, ako tomu bolo napr. v susednej obci Seňa, kde na polohe zvanej Istendomb bolo údajne pohanské kultové stredisko, na ktorom sa nachádzala jedna z posledných modiel, ktorá sa spomína ešte aj v metačnej listine z druhej polovice 13. storočia ako „Balvan-kew“ (Varsik 1964, s. 121).

Benediktíni pre výstavbu svojho kláštorného komplexu vybrali si práve Krásnu a polohu Breh pravdepodobne aj preto, že v časoch ich príchodu na tejto polohe stál malý zemepánsky kostolík vystavaný na starom slovanskom sídlisku opevnenom pomerne veľkou a v tých časoch ešte zachovalou priekopou. Tunajší zemepáni odovzdali im do správy kostolík a nechali ich voľne disponovať aj s niektorými časťami svojich majetkov i keď nevieme, aký majetok benediktíni pri preberaní správy kostola dostali do vienka. O ich majetku sa dozvedáme totižto až v neskorších písomných prameňoch.

Po roku 1143 sa písomné správy o Krásnej strácajú a nepoznáme ani mená prvých opátov a predstavených a nevieme ani o počiatkových majetkových pomeroch komunity. Iba z neskorších správ dá sa usúdiť, že to bol majetok stredne veľký. Nemohol sa porovnávať s majetkom zoborského, ale ani hronsko-beňadického opátstva. P. Sörös uvádza, že majetok krasnianskych benediktínov bol taký, že si nemohli na štedrosť zemepánov sťažovať (Sörös, 1912, s. 170). Zvyšky stavieb, ktoré sme tu odkryli, menovite základy a základové ryhy pomerne veľkej baziliky i kláštora sú predsa len výrečným svedectvom o intenzívnom živote komunity a o ich stavebnej činnosti, ale vzápätí aj o ich dobrej hospodárskej situácii, ktorá im dovoľovala vystavať a udržiavať taký stavebný komplex.

Obr. 1. Výsek z toposekcie s vyznačením vykopaných pamiatok. 1 – slovanská priekopa, 2 – kostol, 3 – bazilika, 4 – kláštor, 5 – rajský dvor, 6 – rotunda, 7 – výhrevné zariadenia (sauna + pec), 8 – ohradný múr kláštora, 9 – pece, 10 – profánne stavby, 11 – objekty na parcele 1693.

Po správe z r. 1219 o tunajšom opátovi Cyeglovi sa Krásna spomína častejšie, lebo jej kláštor v 13. storočí často vizitovali vizitátori jágerského biskupstva. Koniec 13. a celé 14. storočie je vyplnené častými majetkovými spormi medzi krasnianskymi opátmi a susednými prepoštami z Jasova i s viacerými zemepánmi, čo zapríčinilo pustnutie tohto kláštora a pričínili sa v značnej miere o zánik celého benediktinského spoločenstva. Bitka pri Moháči (1526) ničivo zasiahla i do života kláštora a opátstva v Krásnej. V tom čase boli vypálené kláštor i bazilika a pravdepodobne vtedy aj benediktíni opustili toto svoje opátstvo a nechali ho svojmu osudu. Preto ďalšie majetkové spory nevedli sa už o kláštor a opátstvo ako také, ale len o majetok a o prepoštský titul. Zo zachovaných správ vieme, že 22. mája 1541 sa majetky opátstva rozparcelovali medzi viacerých uchádzačov, takže v roku 1553 ku krasnianskemu opátstvu patrilo už len niekoľko málo port v 9 obciach. A tak v roku 1590 sa spomína krasnianske opátstvo, ale už ako spustnuté – *abbatia desolata Sceplak* – (OL KL Acta eccl. fasc. 67, no 25).

Aj o opátstve a kláštore v Krásnej platí poznatok, že i keď krasnianske opátstvo bolo pomerne veľkým feudálnym panstvom i keď zohralo dôležitú úlohu pri formovaní cirkevnej a štátnej organizácii feudálneho Uhorska, nevydržalo nápor sociálnych a náboženských bojov a už v časoch počiatkovej reformácie úplne zaniklo. Požiar v polovici 16. storočia dokončil dielo skazy. Kláštorne budovy i samotná bazilika sa rozrumili a stali sa dobrou základňou pre stavebný materiál, z ktorého sa postavila nielen stará fara v Krásnej, ale aj mnohé domy vystavali práve zo stavebného materiálu, ktorý sa získal devastáciou uvedených objektov.

Odkrytie a zistenie zvyškov veľkomoravského a veľkomoravského sídliska dokazuje, že celé toto okolie muselo byť už v tom období osídlené a že malo v ňom dôležité poslanie. Na ňom po zániku sídliska ako takého, ale ešte pred r. 1143 bol vystavaný malý zemepánsky kostolík, ktorý tvorí v dejinách architektúry medzičlánok medzi architektúrou veľkomoravskou a románskou a že bol predchodcom baziliky, ktorú si na jeho mieste a čiastočne z jeho stavebného materiálu vystavali benediktíni. Touto stavebnou činnosťou príslušníci tejto krasnianskej komunity zapojili sa vlastne do výstavby východoslovenského regiónu. Veď vybudovali architektonické dielo, ktoré na svoju dobu bolo dielom monumentálnym a bolo na výškej úrovni. Zvyšky po mnohofarebnej maľovke (fresky?) i zvyšky po dlažbách interiérov a čiastočne i exteriérov boli pravdepodobne vzorom i pri výstavbe ďalších podobných architektúr na východnom Slovensku. Škoda je len v tom, že z krasnianskeho komplexu zachovalo sa len tak málo, čo sme mohli výskumom zistiť a odkryť. Ale i tak výsledky výskumu v Krásnej v oblasti architektúry posunujú naše poznatky do vyššej roviny, aké boli v tridsiatych rokoch, keď sa tejto problematike venoval v podstate sám V. Mencl. Zvlášť zdôrazňujem nález centrálnej stavby-rotundy, ktorej výstavbu kladiem do 12. storočia a ktorá sa od doteraz známych rotúnd líši predovšetkým tým, že nebola soliternou architektúrou, ale bola zakomponovaná do celého kláštorného komplexu a tvorila jeho neoddeliteľnú časť. Považujeme ju za stavbu, ktorá slúžila len príslušníkom komunity, ale nevylučujeme ani možnosť, že bola baptistériom.

Výskum ďalej ukázal, že okrem kláštorného komplexu sa na susednej parcele nachádzali aj hospodárske objekty, ktoré patrili k hospodárskemu „zázemiu“ kláštora.

Získané huteľné pamiatky materiálnej kultúry ukazujú zhodne s písomnými prameňmi a s poznatkami, že najintenzívnejšia stavebná činnosť a kultúrne dianie bolo v 12.–13. storočí. Materiálna kultúra ukazuje, že krasnianske opátstvo bolo v svojom čase jedným z kultúrno-politických centier tohto regiónu, že na jej vytváraní nepodieľali sa iba príslušníci krasnianskej komunity, ale že jej tvorcami boli akiste aj remeselníci a vôbec výrobcovia z celej oblasti. Pravda, treba pri-

Obr. 2. Pohľad na rotundu.

pustiť, že mnohé práce a výrobky, bez ktorých sa nezaobíde každodenný život, si robili i sami príslušníci komunity (frátri). V materiálnej kultúre, ktorej zvyšky sme získali treba vidieť prejav kultúrnych prúdov od 12. až do konca 16. storočia. Získané výrobky a ich fragmenty dokazujú svojou technológiou výroby i umeleckým vkusom, že boli na úrovni zodpovedajúcej celému vtedajšiemu daniu na území Slovenska a v širších dimenziách celého Uhorska, či už ide o keramiky, kovové výrobky, kostené pamiatky a iné, ktoré sme na výskume získali.

Na keramike získanej na výskume dajú sa sledovať jednotlivé jej etapy výroby od keramiky formovanej na pomaly rotujúcom kruhu až po výrobky vyformované na rýchlorotujúcom kruhu, alebo pri kachliarskej keramike možno sledovať jej výrobu na kruhu i na jej formovanie vo formách s bohatou škálou ozdôb a tvarov, od tých najjednoduchších nádobkovitých kachlíc až po kachlice komorové s bohatou reliéfnou a inou plastickou ozdobou.

Menovite kovové pamiatky poukazujú na vyspelú poľnohospodársku výrobu, ktorá sa viazala ku kláštoru. Svedectvom ich poľnohospodárskej činnosti sú nálezy poľnohospodárskych nástrojov a náradia vôbec (kosáky, motyčky, ohreblá, podkopy, okutia vozov a iné). Podkopy pre hovädzí dobytok sú svedectvom, že popri konskom záprahu používali pri svojich poľných prácach aj záprah hovädzieho dobytku, že polia obrábali vyššou poľnohospodárskou technikou, že polia nielen orali, ale aj bránili, a to pravdepodobne drevenými rámovými bránami opatrenými kovovými bránikmi. Okutia z vozov a ostatná časť postroja pre ťažné zvieratá ako i nálezy kosákov s hladkým i zúbkovaným ostrím (čepeľmi) sú svedectvom, že príslušníci tunajšej komunity venovali sa poľnohospodárstvu. Súčasti postroja ako aj ohreblá svedčia o tom, že starali sa aj o hygienu domácich zvierat.

Nálezy drobných výrobných nástrojov, ako boli kladivá, šidlá, ihly a iné, poukazujú na to, že drobné remeselné práce (šitie sután, krpčov a pod.) vykonávali sami príslušníci spoločenstva na to určení (frátri), ktorí sa starali o bežné potreby pre život v komunite. Nálezy keramiky i nálezy ostatných kuchynských potrieb,

ako boli nože, sekáče, lyžičky a pod. ukazujú aj na súčasnú kultúrnosť stravovania a stolovania a pod.

Z nálezov veľkého počtu úlomkov i celých hlinených kachlíc možno usudzovať, že interiéry kláštora vykurovali hlinenými kachľami. Stavebné kovania poukazujú taktiež na úroveň jednotlivých miestností a pod. Zvyšky zámok a nálezy kľúčov hovoria o vysokej úrovni pomocných zariadení na stavbách, ako sú dvere, okná a pod. Závesy a pánty boli síce jednoduché, ale účelné. Zámky boli nielen visiace, ale na základe nálezov gotických kľúčov, jasne sa ukazuje, že dvere boli opatrené plochými pružinovými zámkami, a to nesporne poukazuje na vyšší stupeň bývania. Nálezy kostených výrobkov ako aj kostený odpad pri výrobe gombíkov poukazuje na to, že tunajší bratia boli akiste zameraní, alebo aspoň vedeli, vyrábať kostené gombíky a že ich aj skutočne sami vyrábali. Podobne i nálezy šidiel možno považovať za dôklad, že si obuv vyrábali vo „vlastnej réžii“. A takto by sme mohli z nájdených výrobných nástrojov uvažovať aj o iných prácach, ktoré existovali i medzi múrami samotného kláštora.

O kultúrnosti tunajšej komunity hovoria aj nálezy kovanií stredovekých kníh a kódexov. Sú ony svedectvom, že kláštor vlastnil tieto vzácne stredoveké písomné pamiatky. Zachovali sa z nich síce len kovové súčiastky knižných a kódexových väzieb, ako napr. náročnice, sponky i puklice. Sú síce skromným, ale predsa mnohovrhavým svedectvom o živote krasnianskej komunity i v oblasti literárnej. Podobne treba hodnotiť i nálezy niektorých kostených predmetov (kostený terčík s rastlinou a figurálnou rytou ozdobou, rukoväť s geometrickým ornamentom a pod.).

K závažným nálezom počítame aj nálezy mincí od Štefana II. (1114–1131) počnúc až po novoveké mince Ferdinanda V. (1830–1848), ktoré taktiež pomáhajú spoznávať život na tejto lokalite.

Záverom treba zdôrazniť, že všetky nehnuteľné i hnutelné nálezy a pamiatky v zhode s písomnými prameňami dokazujú, že v Krásnej v 9.–11. storočí bolo dôležité slovanské sídlisko, že od 12. storočia bola veľmi čulá stavebná činnosť. V priebehu 14.–15. storočia pre neustále majetkové spory a nakoniec i pre ľudové hnutie odporu proti feudálnej vrchnosti, bolo miesto kláštora v 16. storočí zničené. Zabudlo sa naň. V 17.–18. storočí premenili miesto kláštora na cintorín. Tým sa vlastne dokončila devastácia tejto lokality a na bývalé hospodárske a kultúrne centrum sa zabudlo.

Naša socialistická prítomnosť, ktorá vynakladá potrebné prostriedky i na štúdium našich dejín od najstarších čias až po súčasnosť, vytvorila však pre archeologické bádanie u nás také priaznivé podmienky, že sme mohli odkryť a vyhodnotiť ďalšieho svedka našich národných dejín na východnom Slovensku.

Pramene – skratky

OL-KL Acta eccl. – Országos levéltár (Krajinský archív). Budapest.
SRH – Scriptores rerum Hungaricarum (editor: Szentpétery. E.). Budapest.

Literatúra

Halaga, O. 1967: Právny územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice.
Kútник, J. 1966: K predkartuziánskym dejinám Červeného Kláštora na Dunajci. In: Nov. obz. 8, s. 176–194.
Marx, K.–Engels, F. 1962: O náboženstve. Bratislava.
Sörös, P. 1912: Az elenyészett bencés apátságok. Budapest.
Varsik, B. 1964: Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava.

Der Beitrag der Benediktinerkommunität in Krásna nad Hornádom zur Wirtschafts-, Social- und Kulturgeschichte der Ostslowakei

Die historisch-archäologischen Untersuchungen in Krásna nad Hornádom, das seit 1976 zum nahen Košice gehört, haben gezeigt, daß die Geschichte von Krásna mit dem dortigen Benediktinerkloster eng verbunden ist, von dem der erste schriftliche Bericht bereits aus dem Jahr 1143 stammt.

Das Kloster der Benediktiner von Krásna lag auf einer vorspringenden Landzunge, die einen weiten Ausblick auf die Umgebung mit den Flüssen Torysa und Hornád gewährt. Es war eine Stelle, die an dem wichtigen, bereits im Jahr 1230 erwähnten Handelsweg lag, der durch das Torysatal über Šariš nach Polen führte.

Die Abtei in Krásna spielte eine bedeutende Rolle im wirtschaftlich-politischen und religiös-ideologischen Leben der Ostslowakei, anfänglich auch bei der Formung der Kirchen- und Staatsorganisation des feudalen Ungarn. Allerdings vermochte sie später dem Druck der sozialen und religiösen Kämpfe keinen Widerstand zu leisten und ist bereits am Anfang der Reformationszeit abgekommen. Ein Brand um die Mitte des 16. Jahrhunderts besiegelte ihr Schicksal.

Die Freilegung eines großmährischen und nachgroßmährischen Burgwalls auf der Untersuchungsfläche beweist, daß diese schon in der genannten Periode besiedelt war. Nach dem Untergang des Burgwalls, aber noch vor dem Jahr 1143 wurde dort ein landesherrliches Kirchlein erbaut, das ein Bindeglied zwischen der großmährischen und romanischen Architektur vorstellte. Es war ein Vorgänger der Basilika, die an derselben Stelle und teilweise auch aus demselben Material von den Benediktinern errichtet und im Jahr 1143 vom Bischof Martyrius eingeweiht wurde. Mit dieser Bautätigkeit trugen die Benediktiner von Krásna nad Hornádom zum Aufbau der ostslowakischen Region bei, handelte es sich doch um ein Bauwerk, das damals als monumental gelten konnte und auf hohem architektonischem Niveau stand. Zu betonen ist vor allem der Fund eines zentralen Rotundenbaus, den der Verfasser in das 12. Jahrhundert verlegt und der sich von den bisher bekannten Rotunden insbesondere dadurch unterscheidet, daß er nicht allein stand, sondern einen untrennbaren Bestandteil des Klosterkomplexes bildete. Offenbar diente er nur den Angehörigen der Kommunität, obwohl man nicht einmal die Möglichkeit ausschließen kann, daß er auch als Baptisterium funktionierte.

Die gewonnenen Denkmäler der materiellen Kultur weisen in Übereinstimmung mit den Schriftquellen und Erkenntnissen, darauf hin, daß sich die intensive Bautätigkeit und kulturelle Aktivität im 12.-13. Jahrhundert abgespielt hat. Die materielle Kultur läßt erkennen, daß die Abtei von Krásna damals eines der Wirtschafts- und kulturpolitischen Zentren dieser Region war; das Verdienst an dieser Tatsache gebührt nicht nur den Mitgliedern der Kommunität, sondern auch den Handwerkern und dem produktiven Teil der dortigen Bevölkerung. In der materiellen Kultur spiegeln sich die kulturellen Strömungen der Zeit vom 12. bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts wider. Die geborgenen Erzeugnisse und ihre Fragmente beweisen einen hohen Stand der technologischen Erfahrungen und des künstlerischen Geschmacks; zweifellos standen sie auf dem besten Niveau der damaligen Slowakei und in breiteren Aspekten auch ganz Ungarns, ob es sich nun um Keramik, eiserne Produkte oder beinerne Gegenstände handelt, die bei den Untersuchungen geborgen wurden.

Abbildungen

Abb. 1. Topographischer Ausschnitt mit Bezeichnung der ausgegrabenen Denkmäler: 1 – slawischer Graben, 2 – Kirche, 3 – Basilika, 4 – Kloster, 5 – Paradieshof, 6 – Rotunde, 7 – Heizvorrichtung (Sauna und Herd), 8 – Umfriedungsmauer des Klosters, 9 – Backöfen, 10 – Profanbauten, 11 – Objekte auf Parzelle 1693.

Abb. 2. Blick auf die Rotunde.